

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

**МІЖНАРОДНИЙ ФОНД ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ЦЕНТР ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА**

Альманах

Франкіана

**Матеріали Науково-практичної конференції
«Іван Франко у ХХІ ст.: виклики та перспективи»,
присвячена 165-тій річниці від дня народження Івана Франка
та 105-ти річчю зі дня його смерті**

Київ, 25 травня 2021 року

УДК 821.161.2:81:1:3Франко І.(082)
Ф83

Ф83

Альманах «Франкіана»: матеріали Науково-практичної конференції «Іван Франко у ХХІ ст.: виклики та перспективи», присвяченої 165-тій річниці від дня народження Івана Франка та 105-ти річчю зі дня його смерті (Київ, 25 травня 2021 року) / За заг. ред.: М. Мозер. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2021. – 214 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення громадських діячів, науковців, працівників культури та освіти, що були проголошені 25 травня 2021 року на Науково-практичній конференції «Іван Франко у ХХІ ст.: виклики та перспективи», присвяченій 165-тій річниці від дня народження Івана Франка та 105-ти річчю зі дня його смерті.

УДК 821.161.2:81:1:3Франко І.(082)

© Мозер М., 2021, вступна стаття, загальна редакція
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ “Київський університет”, 2021

ЗМІСТ

Майя Мозер

Вступна стаття «Центр вивчення творчої спадщини Івана Франка при філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка».....	6
--	---

ПУБЛІЧНА СЕКЦІЯ

Ігор Гринів

Вітальне слово	17
----------------------	----

Євген Бистрицький

Іван Франко про дискурс ідентичності.....	19
---	----

Надія Гончаренко

Іван Франко в культурі пам'яті України: радянська спадщина, пострадянська трансформація, українське осмислення.....	33
---	----

Олександр Гудима

Три концепти Франкового дискурсу: СКАЛА, РОБІТНИК, МОЙСЕЙ	41
--	----

Ольга Нижник

Діяльність Міжнародного фонду Івана Франка.....	46
---	----

Роман Одрехівський

Іван Франко в образотворчому мистецтві	54
--	----

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СЕКЦІЯ

Ольга Гураль

Іван Франко та Київ: історії створення та підготовки до відкриття експозиції	59
---	----

Наталія Мельник

Деякі аспекти музейної педагогіки у практичній діяльності Музею-оселі Франкової родини в Калуші	65
--	----

Володимир Студінський

Творча спадщина Івана Франка в контексті сучасних глобальних трансформацій: нове прочитання	73
--	----

Микита Сурнін

Іван Франко в українському кіно	77
---------------------------------------	----

ОСВІТНЯ СЕКЦІЯ

Ірина Головай

Тема російської інвазії у поезії Івана Франка 84

Майя Мозер

Причинки до державотворення
у педагогічних працях Івана Франка 91

Тетяна Шарова

Цифровізація освітнього простору:
вивчення творчості І. Франка 100

НАУКОВА СЕКЦІЯ

Наталія Биців

The significance of Ivan Franko's socio-philosophical views
for the development of Modern Ukrainian Society 109

Соломія Вівчар

Іван Франко і наддніпрянські українці 113

Христина Ворок

«В природі є порядок і гармонія всіх речей»
(художній світ Франкової казки «Як пан собі біди шукав»)..... 120

Микола Зимомря, Марія Якубовська

Естетика Франкового мислення як основа
інноваційної культурологічної парадигми сучасності 132

Алла Колесник

Натуралізм у творчості Івана Франка 1890-х – 1900-х років.... 138

Микола Легкий

До генези головного образу повісти Івана Франка
«Voа constrictor» (декілька гіпотез) 144

Олена Луцишин

Бібліографічні джерела Франкознавства 154

Олексій Лях-Породько

Феномен спортсменця Івана Франка у спогадах нащадків 162

Роман Офіцинський

Політична діяльність Івана Франка 167

Ярослав Петік

Бунт проти Бога в поемі Івана Франка «Смерть Каїна» 174

Людмила Підкуймуха

Мова львівської вулиці наприкінці XIX –
в першій половині XX ст. 180

Галина Сабат

Памяті франкознавця професора Михайла Шалати..... 187

Марина Франчук

«Лель і Полель» І. Франка і «Граф Монте-Крісто» А. Дюма:
інтерпретація романтичного мотиву захованих скарбів..... 191

Ростислав Чопик

Чому Мойсей? (ще одна причина Франкового звернення
до “вічного” образу) 196

Володимир Якубовський

Парадигма філософії права у творчості Івана Франка 203

Аліна Землянська

Функціонування релігійної лексики
в малій прозі Івана Франка 208

Аліна Вікторівна Землянська

к. філол. н., доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук,
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного (м. Мелітополь, Україна)

e-mail: alina.zemlianska@tsatu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-5231-9262>

ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті розглядаються особливості функціонування та семантична парадигма таких лексем релігійного спрямування, як «Бог», «чорт», «святиня» та їх похідних, а також мовних одиниць на позначення елементів релігійного культу, в оповіданнях І. Франка.

Ключові слова: лексема, мовна одиниця, релігійний культ, сакральність, конотація.

Abstract. The article considers the peculiarities of the functioning and semantic paradigm of such religious lexemes as «God», «devil», «sanctity» and their derivatives, as well as language units to denote elements of religious theme, in the stories of Ivan Franko.

Keywords: lexeme, language unit, religious cult, sacredness, connotation.

Межа XIX-XX ст. позначена змінами в духовному житті нації. Поступово занепадають християнські цінності та авторитет духовенства як носія і проповідника вищих істин та духовних цінностей. Сам інститут церкви себе дискредитує як такий, що не виконує свої функції захисника людини, оберегу християнських чеснот тощо. Як зауважує у творі «Із записок недужого» І. Франко, «тепер, бачиш, часи змінилися: ні Христос, ні його намісники не можуть ізціляти недужих, простувати хромих, воскрешати мертвих, ба навіть забули й тоту просту, а так практичну штуку – насичувати тисячі голодних кількома рибами. Вони, бачиш, риби самі ззіли, а голодним кидають кістки, котрими можна удавитися,

але не насититися» [4, с. 193]. Приходить усвідомлення потреби шукати нові цінності й моральні орієнтири, що вже виразно відчутне в ранньому модернізмі, зокрема у прозі І. Франка, що вже було об'єктом нашої уваги в окремій студії [2]. Зміни у свідомості людства того часу вплинули безпосередньо й на функціонування лексем, пов'язаних із релігійною тематикою, трансформацію їхньої семантичної парадигми, викликали появу нових конотацій. Певні спроби аналізу релігійної лексики в художніх текстах письменника вже були зроблені (наприклад, праці Г. Сюті, О. Трумко, І. Ціхоцького та ін.), та це лише поодинокі студії, які розкривають окремі аспекти, але не подають загальної картини мовного вираження духовних змін у творах митця.

Мета цієї статті – розглянути особливості функціонування релігійної лексики в малій прозі І. Франка як митця, творчість якого відображає перехід від морально-етичних та художніх традицій до модернізму з його ідейно-естетичними пошуками.

Найпоширеніша лексема релігійного спрямування у творчості митця, як і інших представників цієї доби, – слово Бог. Традиційно вона набуває значення вищого імперативу, який визначає ті норми й канони, що ними має керуватись людина у своєму житті, а також ту силу, на яку можна покластися в скрутну годину, до якої можна звернутися по допомогу чи захист.

Дослідниками підкреслюється, що лексема Бог розглядається зазвичай у двох аспектах: релігійному і такому, що пов'язаний із язичницьким культом. Відповідно, перше значення передбачає сприйняття Бога як Творця світу, ідеальну, насамперед духовну, сутність, що є всеосяжною, втілює велич, силу та всі чесноти: справедливість, мудрість, милосердя, любов, надію тощо. Друге натомість формує розуміння, що боги – це втілення сил природи, вони є покровителями людини та вершителями її долі [1]. Тож не випадково в малій прозі І. Франка Бог виступає в ролі вищого судді, що дає оцінку життю особистості та визначає подальше перебування її душі в потойбічному світі. Тому й поруч із лексемою Бог часто стоїть слово пан, передбачаючи визнання верховності цієї сутності: «Всі ми грішні, а як не вибачимо один одному, то нам і Бог не вибачить», «мусив хтось, свідомо чи несвідомо, заскаржити мене у пана Бога», «...сам пан Біг угнівався на

мене і не навернув мене, сараку, на доброго сповідальника!» [5] («Терен у нозі»); «Що ж, неню, – відповів Василь, – Божа воля. Дай їм, Боже, царство небесне, а нам, живим, прожити, доки Бог позволить» [3] («Сойчине крило»); «Що ми, один з другим грішні люди, будемо над тим міркувати, як там пан Біг покарає сей чи той гріх? Пан біг старий господар, він знає, що хто в нього варт і кому що належиться», «А чоловіка пан Біг кладе в нещастя, аби з нього було щось добре», «Таже мене Бог буде карати...» [6] («Як Юра Шикманюк брів Черемош»); «Христос би ти побив, жидюго! – воркнув Бовдур» [4, с. 187] («На дні») тощо.

При цьому слово Бог може замінюватись не лише звичними Господь, Христос, а й неозначеним займенником хтось, що є радше виявленням дуалістичних поглядів персонажів, як і самого автора. Так, наприклад, Микола Кучерюк, що зібрався на той світ, але не може спокійно померти, бо його мучить сумління, зізнається сусідам: «Кілько разів дивлюся, як сонечко сідає за горою, все мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною» [5] («Терен у нозі»).

Однак, у І. Франка, письменника, який не залишався осторонь тих внутрішніх процесів, що відбувалися в соціумі, дещо нівелюється уявлення про Бога як непохитний авторитет, чужий і ворожий до людини. Зокрема, простежується зв'язок із ніцшеанським ученням про «надлюдину», що стоїть «по той бік добра і зла»: «Що таке чоловік для чоловіка? І кат, і Бог!» [3] («Сойчине крило»), а «нова віра» поступово «чимраз виразніше з «закону Божого» робиться «законом людським» [4, с. 194] («Із записок недужого»).

Часто звернення до Бога як вищого суду супроводжується лексемою гріх, що визначає найбільшу провину людини, за яку вона має розплачуватись перед вищою силою. Активно використовуються письменником і похідні від неї, що увійшли до сталих епітетів, мовних висловів: грішні люди, неспасенний гріх, гріх на душі та ін. У нерозривному зв'язку з цими лексемами у прозі митця вживаються й мовні одиниці на позначення процесу позбавлення гріха: спокута, сповідь та похідні від них: «Сповіджся з неї перед нами і перед святим праведним сонцем, – мовив Юра, – то, може, відступить від тебе тотя тривога», «...я нарешті надумав удатися на покуту, йти пішки до Сучави, там висповідати

тися свого гріха і таким способом заспокоїти свою душу» [5] («Терен у нозі»); «І я почувала дивну полегшу в молитві і дивну розкіш у сповіді», «Не прошу в тебе розгрішення для своїх гріхів» [3] («Сойчине крило») тощо.

Мовні одиниці на позначення елементів релігійного культу та відчуттів, які супроводжують при цьому персонажів, дозволяють зрозуміти саму суть віри, яка зберігається й поза офіційно визнаною на той час християнською релігією. Так, наприклад, саме ліс стає для малого Мирона справжньою церквою, адже «всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, переходять малого Мирона в лісі в часі таких самотніх проходів, і вони й творять ту дивну принаду, той чар, яким ліс оповиває його душу» [4, с. 513] («Під оборогом»). Щоб описати почуття хлопчика, автор використовує словосполучення почуття релігійного жаху. Пишменник наголошує, що поняття «релігія» насамперед пов'язане з такими категоріями, як містика, сакраменти, святощі. Відповідно, використовуються мовні одиниці (слова і словосполучення), які подають характеристики цих категорій, зокрема описують нуміозне відчуття при зіткненні з сакральним, що є поєднанням зачарування й жаху перед невідомим: на серці моторошно робиться, по мені також пройшов мороз, остання релігійна потіха тощо.

Все, що стосується Бога, його прояву в житті людини, визнається за допомогою прикметників, дієслів, прислівників, похідних від лексеми, що його називає: ласка Божа, книжка набожна (про Євангеліє. – А.З.), Божий чоловік, закон Божий, Божа річ, Боже сотворіння, побожити та ін. Синонімічними до них постають словоформи святість, святий, святиня, святощі. Наприклад, у оповіданні І. Франка «Малий Мирон» зустрічаються одночасно і словосполучення образ Матері Божої, і вислів Свята Матінка. Святими також називаються речі й абстрактні поняття, наділені особливою значущістю, сакральним сенсом, оскільки пов'язані безпосередньо з Богом та його впливом на людину, релігійними та язичницькими обрядами: свята душечко, святий хліб, святі права людини (природні права. – А.З.) тощо.

І все ж, у нових умовах існування поняття святині трансформується, що позначилося й на прозі І. Франка. Тепер святою

частіше називається річ, яка приносить душевне заспокоєння і приємні спогади конкретній особистості, що не пов'язано безпосередньо з релігійним культом чи божественною силою. Утворюється альтернативна сакральність, що приходить на зміну офіційній релігії, що позначається на семантичній парадигмі релігійної лексики. Так, у творі «Сойчине крило» святощами головна героїня називає шмат старого полотна, засушене крило давно вбитої нею сойки, зів'ялу квітку, стару книгу. І навіть сукня, в якій жінка була в останню свою зустріч із ліричним героєм, постає для неї як святість з конотацією «найдорожча пам'ятка».

Натомість для героя оповідання «Із записок недужого» святиною були лекції з німецької літератури, які він читав коханій дівчині. Тому й кімнату, де вони працювали, він називав святиною у значенні духовного храму, своєрідної церкви. Не випадково братів коханої, що з неприязню і настороженістю зустрічали його в передпокої, головний герой сприймає як вартових сакральної будівлі: «Старий середньовічний звичай – при вході до святини поставляти камінні дракони, ящірки та костوماхи!» [4, с. 196-197].

Варто зауважити, що в І. Франка часто вживаними є й лексеми, традиційно протилежні за значенням до слова Бог – диявол, демон, чорт, біс. Найпоширенішим є згадування демонічних істот в обсягній лексиці, для змалювання образів представників дна суспільства, про що йдеться, наприклад, у студії І. Ціхоцького [7, с. 218], або правдоподібного висвітлення процесу сварки, відтворення «живого» діалогу. При цьому автор звертається переважно до сталих висловів із розмовного мовлення з лексемами біс та чорт. На цьому наголошував І. Ціхоцький, зауважуючи, що у прозі І. Франка, на відміну від персонажів-інтелігентів, мовна естетика селянства та представників низів суспільства характеризується використанням народнопоетичної техніки вислову [7, с. 247]. Наприклад, це такі сталі вирази: «Біс їх бери! Не хочу й згадувати про них!» [4, с. 179] («На дні»); «І чорт його батька знає, що воно значить» [4, с. 355] («Свиня»); «Мошко знав се дуже добре! Адже й сам він не раз мочав пальці в таких справах, помагав заплутувати найпростіші справи, щоб і чорт у них не знайшов ладу» [6] («Як Юра Шикманюк брів Черемош») тощо. Однак, у діалозі білого й чорного

велетнів, що нібито сперечалися за душу Юри Шикманюка (янгола й демона. – А.З.), проступає думка, що й диявольська, зла сила служить відновленню рівноваги у всесвіті, що відповідає фаустівському духові доби помежів'я, а відтак – втрачає суто негативну конотацію.

Отже, релігійна лексика займає у малій прозі І. Франка значне місце, оскільки є вираженням християнського світобачення персонажів та процесів пошуку альтернативних цінностей, що розпочалися на межі XIX-XX ст. Серед найбільш уживаних у цьому тематичному ряді можна виділити лексеми Бог (та її похідні), чорт (та її синоніми), святиня, а також слова на означення елементів ритуалу релігійного культу (молитва, сповідь, спокута тощо). Окремої уваги вимагають лексеми хрест, дзвони та ін., які несуть семантичне навантаження, традиційно пов'язане з релігією, однак у новому контексті функціонують у ширшому значенні, що й становить перспективу для подальших лінгвістичних досліджень.

Список використаних джерел

1. Мовний образ Бога у великій прозі Івана Франка. URL: <https://science.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/6/2020/06/movoznaj.pdf>

2. Узунколєва А.В. Сакральне як топос діалогу раннього та зрілого модернізму: Іван Франко та Микола Хвильовий. Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матер. Міжнар. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів, 2010. Т. 2. С. 704-713.

3. Франко І. Твори: в 2 т. Т. 2: Оповідання / приміт., упоряд. М. Гончарука. К.: Дніпро, 1986. 557 с.

4. Франко І. Сойчине крило. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3782>.

5. Франко І. Терен у нозі. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3834>.

6. Франко І. Як Юра Шикманюк брів Черемош. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3801>.

7. Ціхоцький І.І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 290 с.